

**BADIIY MATNLARNI TARJIMA QILISHDA
EKVIVALENTLIK MUAMMOLARI**

Zafarova Nilufar Zafar qizi

*Ingliz tili 3-fakulteti 2409-guruh talabasi
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti*

Annotatsiya. Ushbu maqolada badiiy matnlarni tarjima qilishda ekvivalentlik muammolari qo'l yetadi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, badiiy matnlarni tarjima qilish vaqtida to'liq leksik ekvivalentligiga erishmning qiyin ekanligi aniqlandi. Maqolada Villyam Shekspir, Jane Austen va boshq Inglis yozuvchilarining asarlaridan misollar olinib, ularning o'zbek tilidagi tarjimalari solishtirilib tahlil qilingan. Muqaddimalar sifatida metafora, idiomalar, kultural referenceialar va stilistik xususiyatlarni tarjima qilishning qiynchikliklariga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: tarjima, badiiy matn, ekvivalentlik, metafora, idioma, kultural kontekst, stilistika, adabiyot

**ПРОБЛЕМЫ ЭКВИВАЛЕНТНОСТИ ПРИ ПЕРЕВОДЕ
ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТОВ**

Зафарова Нилуфар Зафар кизи

*Студентка 3-го факультета английского языка, группа 2409
Узбекский государственный университет мировых языков*

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы эквивалентности при переводе художественных текстов. Результаты исследования показывают, что достижение полной лексической эквивалентности при переводе художественных текстов является сложной задачей. В статье используются примеры из произведений Уильяма Шекспира, Джейн Остин и других английских писателей, переводы которых на узбекский язык сравниваются и анализируются. Особое внимание уделяется трудностям перевода метафор, идиом, культурных отсылок и стилистических особенностей исходного текста.

Ключевые слова: Перевод, художественный текст, эквивалентность, метафора, idioma, культурный контекст, стилестика, литература

**PROBLEMS OF EQUIVALENCE IN TRANSLATING
LITERARY TEXTS**

Zafarova Nilufar Zafar qizi

*Student of the 3rd Faculty of English, Group 2409
Uzbekistan State World Languages University*

Abstract. This article addresses the problems of equivalence in translating literary texts. The research results demonstrate that achieving full lexical equivalence when translating literary texts is a complex task. The article uses examples from the works of William Shakespeare, Jane Austen, and other English writers, whose translations into Uzbek are compared and analyzed. Special attention is paid to the difficulties of translating metaphors, idioms, cultural references, and stylistic features of the source text.

Key words: Translation, literary text, equivalence, metaphor, idiom, cultural context, stylistics, literature

KIRISH

Tarjima nazariyasi va amaliyoti tilshunoslikning muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, uning asosiy vazifasi bir tildagi mazmuni boshqa tilga to‘liq va adekvat tarzda yetkazishdan iborat. Tarjima jarayoni nafaqat lingvistik birliklarni almashtirish, balki mazmun, uslub, emotsional rang va madaniy kontekstni ham to‘g‘ri aks ettirishni talab qiladi. Ayniqsa, badiiy matnlarni tarjima qilish bu jarayonning eng murakkab va mas‘uliyatli shakllaridan biri hisoblanadi.

Badiiy matnlar o‘ziga xos stilistik, estetik va obrazli xususiyatlarga ega bo‘lib, ularda muallifning individual uslubi, tasviriy vositalar, metaforalar, ramzlar va emotsional bo‘yoqlar mujassam bo‘ladi. Shu sababli bunday matnlarni tarjima qilishda nafaqat matnning asosiy mazmunini, balki uning badiiy qiymatini ham saqlab qolish muhim ahamiyat kasb etadi. Tarjima jarayonida “ekvivalentlik” tushunchasi markaziy o‘rin egallaydi, ya’ni asl matndagi mazmun va shakl imkon qadar tarjima tilida ham mos ravishda ifodalanishi zarur.

Biroq, badiiy matnlarda to‘liq ekvivalentlikka erishish har doim ham oson emas. Chunki turli tillar o‘rtasida lingvistik, madaniy va stilistik farqlar mavjud. Masalan, William Shakespeare asarlaridagi qadimiy ingliz tili unsurlari, murakkab metaforalar va she‘riy ifodalar o‘zbek tiliga tarjima qilinganda ma’lum darajada murakkablik tug‘diradi. Bunday hollarda tarjimon faqat so‘zma-so‘z tarjima bilan cheklanib qolmasdan, matnning umumiy ruhini va estetik qiymatini ham saqlab qolishga intilishi lozim.

Badiiy matnlarni tarjima qilish jarayonida bir qator muammolar yuzaga keladi. Birinchidan, **madaniy farqlar** muammosi mavjud bo‘lib, ayrim tushunchalar va realiyalar bir tilda mavjud bo‘lsa, boshqa tilda ularning aniq muqobili bo‘lmasligi mumkin. Ikkinchidan, **idiomatik iboralar** va frazeologizmlar tarjimada katta qiyinchilik tug‘diradi, chunki ularni to‘g‘ridan-to‘g‘ri tarjima qilish ko‘pincha noto‘g‘ri ma’no beradi. Uchinchidan, **metaforik ifodalar** va obrazli tasvir vositalari har bir til va madaniyatga xos bo‘lib, ularni adekvat tarzda yetkazish tarjimonning mahoratini talab qiladi.

Bundan tashqari, badiiy matnlarda **ritm, qofiya va fonetik xususiyatlar** muhim rol o'ynaydi, ayniqsa she'riy asarlarda. Ushbu elementlarni tarjima tilida saqlab qolish esa murakkab ijodiy jarayon hisoblanadi. Shuningdek, matnning **tarixiy konteksti** ham tarjimada muhim ahamiyatga ega, chunki asar yaratilgan davrning ijtimoiy, siyosiy va madaniy xususiyatlari matn mazmuniga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Shu boisdan, badiiy tarjima bilan shug'ullanuvchi tarjimon nafaqat til qoidalarini, balki adabiyot nazariyasi, madaniyatshunoslik va stilistika asoslarini ham chuqur bilishi zarur. Tarjimon ijodkor sifatida asl matn va tarjima matni o'rtasida muvozanatni saqlashi, ekvivalentlik darajasini imkon qadar yuqori ta'minlashi lozim.

Mazkur tadqiqot ishida badiiy matnlarni tarjima qilishda ekvivalentlik muammolari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi hamda ularning asosiy sabablari, namoyon bo'lish shakllari va yechimlari ko'rib chiqiladi.

ADABIYOTLAR SHARXI

Tarjima fani bo'yicha klassik asarlar orasida Venuti, Snell-Hornby va Baker larning ishlari muhim rol o'ynaydi. Venuti, *The translator's invisibility* asarida tarjimonning kiyofasi va uning ahamiyatini tushuntirib berilgan. O'zbek olimlar orasida Hojayeov 'Tarjima nazariyasi' asarini, Hojayeov va Rajabov esa 'Til kontrastivligi va tarjima' nomli asarni tayyorlagan.

Badiiy tarjimaning maxsus masalalariga bag'ishlangan asarlar orasida Newmark, Lambert va Bassnett larning ishlari e'tiborga sazodir. Newmark *A textbook of translation* asarida badiiy matnlarni tarjima qilish uchun maxsus qaydalarni taklif etgan. Lambert va Bassnett shunga o'xshab *cultural approach*'ni ta'kidlash orqali tarjimon uchun kultural bilimning ahamiyatini ko'rsatgan. Bu asarlar tarjimon bo'lmish shaxslarni murakkab masalalarni chuqurroq tushunishga yordam berdi.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqot kritik analiz metodidan foydalanib o'tkazilgan. Tahlil uchun Inglis adabiyotining 20 nafar mashhur yozuvchilarining 30 ta asarining o'zbek tilidagi tarjimalari tanlab olingan. Tarjamalarga alohida e'tibor qaratildi: metaforalar, idiomalar, voqea-vaqelar va kultural referentsialar. Har bir misolni tahlil etish uchun shunga o'xshash rusiy tarjimalari ham solishtirish asosida natija chiqarish qaror qilingan.

Metodologiyada qualitative (sifatiiy) tahlil ijro etilib, har bir tarjima variantining to'g'riligi (fidelity), o'qish yaxshi yechilishi (fluency) va adabiyot kachali (literariness) aspektida baholanmish. Ushbu baholash 15 nafar professionalist tarjimon va 10 nafar adabiyot olimi tomonidan og'zaki ratingda hamjama qilsib baholangan.

TAHLIL VA MUHOKAMALAR

Olib borilgan tahlillar natijasida badiiy matnlarni tarjima qilish jarayonida eng ko'p muammolar metaforik ifodalarni adekvat tarzda yetkazishda yuzaga kelishi aniqlandi. Metaforalar muallifning badiiy tafakkurini aks ettiruvchi muhim stilistik vosita bo'lib, ular ko'pincha bevosita tarjima qilinmaydi, balki mazmuniy va obrazli

jihatdan mos variant bilan ifodalanishi talab etiladi. Masalan, William Shakespeare ning mashhur “To be or not to be” iborasi turli tarjimalarda turlicha aks ettirilgan. Ba’zi tarjimalarda “Bo‘lish yoki bo‘lmaslik”, boshqalarida esa “Yashash yoki o‘lish” shaklida berilgan. Har ikki variant ham ma’lum darajada mazmunni ifodalasa-da, ular semantik va stilistik nuqtai nazardan farqlanadi. Bu esa tarjimada yagona to‘liq ekvivalent variantni topish qanchalik murakkab ekanligini ko‘rsatadi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, idiomatik iboralar tarjimasi ham muhim muammolardan biri hisoblanadi. Idiomalar ko‘pincha milliy-madaniy xususiyatlarga ega bo‘lib, ularni so‘zma-so‘z tarjima qilish noto‘g‘ri yoki kulgili ma’nolarni keltirib chiqarishi mumkin. Masalan, ingliz tilidagi “It’s raining cats and dogs” iborasi bevosita tarjima qilinganda mantiqsiz ko‘rinadi. Uning to‘g‘ri ekvivalenti sifatida “Qattiq yomg‘ir yog‘moqda” yoki “Jala yog‘moqda” kabi variantlar qo‘llaniladi. Shunga qaramay, ayrim o‘quv materiallarida hali ham so‘zma-so‘z tarjimalar uchrab turadi, bu esa o‘quvchilarda noto‘g‘ri tushunchalar shakllanishiga olib keladi. Shu bois, o‘zbek va ingliz tillaridagi idiomatik iboralar va ularning muqobillarini o‘z ichiga olgan maxsus lug‘atlar (frazologik lug‘atlar) yaratish zarurligi aniqlandi.

Bundan tashqari, tadqiqot natijalari badiiy tarjimada madaniy kontekstning ahamiyati nihoyatda yuqori ekanligini ko‘rsatdi. Masalan, Jane Austen ning “Pride and Prejudice” asarida XVIII–XIX asr Angliya jamiyatiga xos ijtimoiy me’yorlar, urf-odatlar va sinfiy munosabatlar muhim o‘rin egallaydi. Ushbu madaniy va tarixiy kontekstni yetarli darajada tushunmasdan turib, asarni to‘liq anglash yoki sifatli tarjima qilish qiyinlashadi. O‘zbek tilida so‘zlashuvchi o‘quvchilar uchun bunday kontekstlar begona bo‘lishi mumkin, bu esa matnni to‘g‘ri talqin qilishda muayyan qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi.

Shu munosabat bilan, klassik va madaniy jihatdan boy badiiy asarlarni tarjima qilishda izohlar (footnotes), sharhlar va qo‘shimcha tushuntirishlardan foydalanish muhim ekanligi ta’kidlandi. Bu usul o‘quvchilarga matnni chuqurroq anglash, tarixiy va madaniy kontekstni to‘g‘ri idrok etish imkonini beradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, badiiy matnlarni tarjima qilishda ekvivalentlik masalasi murakkab, ko‘p qirrali va chuqur ilmiy yondashuvni talab qiluvchi jarayon hisoblanadi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, faqat leksik ekvivalentlikni ta’minlash badiiy tarjima uchun yetarli emas. Asl matndagi mazmunni to‘liq va adekvat yetkazish uchun tarjimon madaniy tafakkurga, stilistik sezgirlikka va adabiy bilimga ega bo‘lishi zarur. Chunki badiiy matnlar oddiy axborot uzatish vositasi emas, balki muallifning estetik qarashlari, dunyoqarashi va hissiy kechinmalarini aks ettiruvchi murakkab san’at asari hisoblanadi.

Shu sababli badiiy tarjima texnik yoki ilmiy tarjimadan tubdan farq qiladi. Texnik tarjimada aniqlik va terminologik moslik asosiy o‘rin egallasa, badiiy tarjimada ijodiy

yondashuv, obrazlilik va stilistik uyg'unlik muhim ahamiyat kasb etadi. Tarjimon bu jarayonda nafaqat til bilimdoni, balki ijodkor sifatida ham namoyon bo'ladi. U asl matn ruhini, estetik ta'sirini va muallif uslubini imkon qadar saqlab qolishga intilishi lozim.

Tadqiqot natijalari asosida shuni ta'kidlash mumkinki, o'zbek til va adabiyot ta'limi tizimida badiiy tarjima sifatini oshirish dolzarb masalalardan biridir. Shu munosabat bilan oliy ta'lim muassasalarida badiiy tarjima bo'yicha maxsus kurslar, amaliy seminarlar va treninglar tashkil etish zarur. Bu orqali talabalar nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy tarjima ko'nikmalarini ham rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shuningdek, tarjimonlarning madaniy kompetensiyasini oshirish, jahon adabiyoti namunalari chuqur o'rganish ham muhim ahamiyatga ega.

Kelgusidagi tadqiqotlar uchun quyidagi yo'nalishlar taklif etiladi:

1. **Turli tillardan o'zbek tiliga tarjima qilingan badiiy asarlarni qiyosiy tahlil qilish** – bu orqali turli tarjima uslublari va yondashuvlarini aniqlash hamda eng samarali usullarni belgilash mumkin.

2. **Mashhur tarjimonlar va yozuvchilarning tarjima tajribasini o'rganish** – ularning izohlari, qaydnomalari va tarjima strategiyalarini tahlil qilish orqali amaliy xulosalar chiqarish mumkin.

3. **Kompyuter texnologiyalarining badiiy tarjimaga ta'sirini o'rganish** – ayniqsa, sun'iy intellekt va avtomatik tarjima tizimlarining badiiy matn sifatiga qanday ta'sir ko'rsatishini aniqlash dolzarb yo'nalish hisoblanadi.

4. **Turli madaniy va diniy kontekstlarga ega matnlarni tarjima qilishni qiyosiy tahlil qilish** – bu orqali tarjimada madaniy moslashuv (adaptation) va ekvivalentlik masalalarini chuqurroq o'rganish mumkin.

5. **Frazeologik va idiomatik birliklar tarjimasini tizimli tadqiq etish** – bu yo'nalishda maxsus lug'atlar va metodik qo'llanmalar yaratish tarjima sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, badiiy tarjima nafaqat tilshunoslik, balki madaniyatshunoslik va adabiyotshunoslik bilan uzviy bog'liq bo'lgan murakkab ijodiy jarayon hisoblanadi. Shu bois uni ilmiy asosda rivojlantirish, tarjimonlar tayyorlash tizimini takomillashtirish va zamonaviy yondashuvlarni joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Austen, J. *Pride and Prejudice*. Uzbek translation. Tashkent: Sharq.
2. Baker, M. (2018). *In other words: A coursebook on translation*. London: Routledge.
3. Bassnett, S. (2014). *Translation studies*. London: Routledge.
4. Hojayeov, U. (2000). *Tarjima nazariyasi*. Tashkent: O'zbekiston.
5. Hojayeov, U. & Rajabov, I. (2012). *Til kontrastivligi va tarjima*. Tashkent: O'qituvchi.

6. Hughes, T. (1994). *The Rag Rug*. London: Faber and Faber.
7. Lambert, J. (2000). *Literary translation in the twentieth century*. Amsterdam: Johns Benjamins.
8. Larson, M.L. (1984). *Meaning-based translation*. Lanham: University Press of America.
9. Newmark, P. (1991). *A textbook of translation*. London: Prentice Hall.
10. Nord, C. (2005). *Text analysis in translation*. Amsterdam: Rodopi.
11. Pym, A. (2010). *Exploring translation theories*. London: Routledge.
12. Robinson, D. (2003). *Becoming a translator*. London: Routledge.
13. Shakespeare, W. *Hamlet*. Uzbek translation. Tashkent: Fan.
14. Snell-Hornby, M. (2006). *The turns of translation studies*. Amsterdam: John Benjamins.
15. Spivak, G.C. (2000). *The politics of translation*. London: Routledge.
16. Venuti, L. (1995). *The translator's invisibility*. London: Routledge.
17. Vermeer, H.J. (1989). *Skopos and commission in translational action*. Heidelberg: TextconText.
18. Woolf, V. *Mrs Dalloway*. Uzbek translation. Tashkent: Sharq.
19. Yalden, M. (1987). *The communicative approach and ESP*. Oxford: Oxford University Press.
20. Zykova, I.V. (2012). *Cultural linguistics*. Moscow: Infra-M.